

مجله زبان و ادبیات فارسی
 دانشگاه سیستان و بلوچستان
 سال سوم - بهار و تابستان ۱۳۸۴

مثنوی معنوی نولکشوری و منظومه ذیل آن

دکتر سید امیر حسین عابدی
 استاد دانشگاه دهلی

چکیده

اغلب متون ادب فارسی به همت نولکشور در هند به چاپ رسیده و از این جهت حق بزرگی برگردن زبان و ادبیات فارسی دارد. چاپ کتاب و بخصوص مثنوی معنوی پیامدهای مبارکی را نیز به همراه داشته از جمله این پیامدهای خجسته مثنوی منظومی است که خود نولکشور سروده و در آن شرح مهاجرت مولوی از بلخ به روم، و چگونگی ملاقات او با عطار، آشنایی او با برهان الدین ترمذی، بر خورد او با شمس تبریزی و چگونگی سرودن مثنوی معنوی را به نظم در آورده است.

واژگان کلیدی: مطبع نولکشور، مثنوی معنوی، شرح مهاجرت

مقدمه

مطبع نولکشور در هند به زبان فارسی و اسلام خدمات ارزنده ای ارائه کرده و کتابهای بی‌شمار عربی و فارسی را در آن دیار انتشار داده است و گاه بعضی از آثار مهم را بارها تجدید چاپ کرده است. یکی از این آثار مثنوی مولانای روم است که سه بار انتشار یافته. بعلاوه هر وقت یک کتاب از چاپخانه بیرون می‌آمد شعرای وقت تاریخ انتشار آن را به شعر در می‌آوردند.

ماده تاریخ و مثنوی

از یک نسخه چاپی مثنوی معنوی که در سال ۱۳۰۱ هـ. انتشار یافته معلوم می‌شود که این تصنیف قبلاً در ۱۲۸۲ هـ. (۱۵۶۵ م.) انتشار یافته و "فخر ماجد یعنی کالکاپرشاد متخلص به وجد (یک بار تاریخ هجری آن را به حساب ابجد سروده و یک بار تاریخ میلادی آن را به حساب ابجد در آورده است مثلاً می‌گوید: تاریخ بگفت سرّ عینی (۱۲۸۲) علاوه بر وجد، شعرای ذیل هم تاریخ هجری و میلادی طباعت آن را گفته اند.

- ۱- "خوشنویس عدیم المثال، شاعر معجز مثال، صاحب خیالات رقیق یعنی اشرف علی اشرف".
- ۲- "شاعر شکّ نشان، طوطی گلزارهندوستان، یعنی طوطی رام مرحوم متخلص به شایان".
- ۳- "شاعر پخته کلام، آسمان سخن را ماه دو هفته، یعنی هرگوبال متخلص به تفته، تلمیذ رشید مولانا غالب دهلوی".
- ۴- "شاعر رنگین کلام، یعنی خیالی رام متخلص به خیالی، شاگرد رشید مولوی احسان الله ممتاز".
- ۵- شاعر معرفت آگاه، تصوّف دستگاه، محو عشق ا... باقی، شیخ محسن علی متخلص به ساقی".
- ۶- "شاعر نیر طبع سید مومن حسین، متخلص به صفی، تلمیذ رشید شیخ مهدی علی زکی".
- ۷- "همپایه قدسی و کلیم، میرزا اصغر علی خان متخلص به نسیم دهلوی".

از تاریخ ذیل بر می آید که مثنوی نامه در سال ۱۲۹۱هـ / ۱۸۷۴ م. انطباق یافته است:
منطبع شد مونس جان مثنوی (۱۲۹۱)

گذشته از این تاریخ "همپایه طوسی و کلیم، فخر انوار حسین تسلیم سهسوانی، در طبع سابق تقریظ ذیل را نوشته بودند:

«پروردگاری که مشت خاک را ادراک بخشید، زمین را ساکن و فلک را متحرک آفرید... سزاوار ثنا و ستایش است و لایق حمد و نیایش مثنوی معنوی ... بار ثالث به ماه سپتمبر ۱۲۸۴ عیسوی مطابق با ذیحجه سنه ۱۳۰۱... طبع فرمود...»

منظومه نولکشور: یکی از مزایای مثنوی نولکشوری این است که خود نولکشور در تجلیل مثنوی معنوی مثنوی. ذیل را سروده است. پس نولکشور فقط ناشر یا صاحب دارالطبع نبوده، بلکه شاعر و صاحب ذوق و فارسی دان عالی و برجسته ای نیز بوده است.

محو نذر کبریای ذوالجلال	نور او شمس منزّه از زوال
نورال پاک و اصحاب کبار	عکس مهر از آینه شد بر جدار
بی ادب را گو بخلوت باریست	جای تو بردار شد در داریست
هم غلط کردم که گفتم دار بود	نردبان دار آن دلدار بود
شد پسند خاطرش بدو شباب	یا کتاب حسن یا حسن کتاب
همدلی مردم اهل کمال	هست منظور دلم فی کلّ حال
بهر آن طبع مطابعت کرده ام	کاملان عصر گرد آورده ام
مقصد من صحبت اهل فن است	زین تجارت بس همین نفع من است
همچو احیا بس مطول نسخه ها	منطبع گردید با حسن و صفا
حق پرستان مذاهب اجمعین	محترم اندر ضمیر حق گزین
زان سبب شد با ولای مولوی	طبع من مشتاق طبع مثنوی
گشت از تأیید رب ذومنن	اهتمام طبع بوجه حسن
نسخه ها با صد تلاش آمدیم	کانچنان چشم فلک هم دیده کم
هر قدر بودست امکان نظر	گشته در تصحیح امعان نظر
کاغذ و طبع و کتابت اندرین	شد مهیا جمله قسم اولین

آنچنان کامد بهندستان ز روم باز تا رومش برند اهل فهم
 علاوه بر نولکشور " عمده السالکین، و زبده العارفین، قدوه المحققین مولانا وقار ابن
 مرحوم الوصال (شیرازی) علیه الرحمه " زندگانی مولانا را بصورت مثنوی به نظم درآورده
 است:

مخزن اسرار و قانون صواب	حبذا از این کتاب مستطاب
تا قیامت گرم از بازار عشق	نامه گنجینه اسرار عشق
وز بهاء الدین نسب بودش تمام	او جلال الدین محمد داشت نام
کش ملول آمد دل از خوارزم شاه	چون پدرش از بلخ کرد آهنگراه
ترک بیت وعزم بیت الله کرد	او به طفلی نیز عزم راه کرد
با پدر در محفل عطار رفت	چون به نیشابور بگذشتند تفت
در به طفلی جایگه بشناختش	شیخ بینا بود بس بنواختش
بود پیر عهد و ایشان را امام	سید ترمذ که برهان داشت نام
داد جان بر شوق دیدار اله	کردشان بدرود اندر نیمه راه
شد به ملک روم ایشان را دلیل	لیک چون می کرد آهنگرحیل
حاکم و فرمان ده آن مرزو بوم	بد علاء الدین سلجوقی به روم
چون صلاح الدین و چون ابن اخی	جست ز اهل دل فروغ و فرخی
تا حسام الدین شد او رادست گیر	همچنین جویان بد از برنا و پیر
هر کجا نیک اختر زو نور یافت	چون فروغ شمس اندر روم تافت
کو سوار و دررکاب اوفریق	دید روزی مولوی را در طریق
طالبان رازین هنرمقصود چیست؟	گفت مولانا ز دانش سود چیست؟
جهل از آن علم صدره بهتر است	گر نه علت سوی یزدان رهبر است
کاین مگر باشد ز ابدال رجال	مولوی زین کرده آگه شد ز حال
بر رخ اغیار کالی در بیست	مدتی با یار در خلوت نشست
محرم خلوت سرای یار شد	از شراب وصل برخوردار شد
همچو کنعان شقی از نسل نوح	مولوی را بود پوری بی فتوح

با پدر چون شمس رادمسازدید	گفت کین خود ازین بایدکشید
حال مولانا از و ژولیده شد	مسند عزو شرف بر چیده شد
مثنوی را اصل و مبدأ از نخست	بر حسام الدین وهم زوشد درست
روز و شب دشت معارف را نوشت	اوهمی گفت و حسام الدین نوشت

پس از پایان طبع مثنوی معنوی، مولوی الهی بخش مولانا را در خواب دید و طبق توصیه او مثنوی به این صورت اختتام یافت:

جذب ذوق و شوق مولانا حسام	می کشد ما را به سوی اختتام
---------------------------	----------------------------

نتیجه

مطبع نولکشور با چاپ کتاب و انتشار آن خدمات بزرگی به عالم اسلام و همچنین گسترش زبان فارسی نموده است. در مورد مثنوی معنوی نیز با توجه به اقبال فراوان عرفا و مردم به آن، این اثر در دارالطباعة نولکشور سه بار به چاپ رسیده است. در ذیل این چاپ ها، با توجه به ذوق نولکشور و فارسی دانی او، مثنوی کوتاهی در شرح حال مولانا جلال الدین محمد مولوی و چگونگی سرودن مثنوی آمده است. علاوه بر این تاریخ چاپ و انتشار مثنوی بارها از طریق خوش طبعان علاقه مند به شعر در آمده است که با توجه به اهمیت ماده تاریخ در هند و اقبال عمومی شاعران به آن، میزان اهمیت مثنوی و سال چاپ و نشر آن را نشان می دهد.

منابع

- ۱- سیه سالار، فریدون بن احمد (بی تا) رساله. تصحیح سعید نفیسی. تهران: چاپخانه اقبال.
- ۲- شبلی نعمانی، محمد (۲۰۰۲م) سوانح مولانا روم. لاهور: مجلس ترقی ادب اردو.
- ۳- فروزانفر، بدیع الزمان (۱۳۱۰) مولانا جلال الدین محمد. تهران: چاپخانه مجلس.
- ۴- مولوی، مولانا جلال الدین محمد (۱۲۸۲) مثنوی معنوی. مطبع نولکشور.
- ۵- ————— (۱۲۹۱) مثنوی معنوی. دارالطباعه نولکشور.
- ۶- ————— (۱۳۰۱) مثنوی معنوی. مطبع نولکشور.

